

В. П. Кушпіт

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
канд. юрид. наук,
доц. кафедри кримінального права і процесу

ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ НАСИЛЬСТВА У ТЕОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

© *Kushnir V. P., 2014*

Розглянуто історію розвитку поняття насильства у теорії кримінального права. Досліджено сучасні підходи до кримінально-правового тлумачення насильства. Акцентується увага на основних ознаках поняття насильства, що мають значення для коректної кримінально-правової оцінки діянь. Узагальнено висновок про пріоритетність і значення кримінально-правового підходу щодо визначення насильства у суміжних юридичних науках.

Ключові слова: кримінальне право, насильство, фактичні ознаки, юридичні ознаки, поняття.

В. П. Кушпіт

ГЕНЕЗИС ПОНЯТИЯ НАСИЛИЯ В ТЕОРИИ УГОЛОВНОГО ПРАВА

Рассмотрена история развития понятия насилия в теории уголовного права. Исследованы современные подходы к уголовно-правовому толкованию насилия. Акцентируется внимание на основных признаках понятия насилия, которые имеют значение для корректной уголовно-правовой оценки деяний. В выводах указывается о приоритетности уголовно-правового подхода к определению насилия в смежных юридических науках.

Ключевые слова: уголовное право, насилие, фактические признаки, юридические признаки, понятие.

V. P. Kyshpit

THE GENESIS OF THE CONCEPT OF VIOLENCE IN THE THEORY OF CRIMINAL LAW

The article discusses the history of the concept of violence in the theory of criminal law. The modern approach to the interpretation of criminal violence. Attention is focused on the main features of the concept of violence that are important for the correct legal assessment of the criminal acts. Generalized conclusion about the priority and importance of criminal law approach to the definition of domestic violence related jurisprudence.

Key words: criminal law, violence, actual attributes, legal attributes, concept.

Постановка проблеми. Генезис як окрема філософська категорія виражає виникнення, походження, становлення та розвиток будь-якого явища [1, с. 49]. Спочатку це поняття було застосовано до загальних світоглядних понять – виникнення природи або усього буття. До того ж на сучасному етапі розвитку суспільства ця категорія застосовується набагато ширше, й зокрема, щодо дослідження такого специфічного комплексного феномену, як насильство.

Насильство – є споконвічною проблемою людства. За своїм сутнісним змістом поняття “насильство” є не лише філософською, але й соціокультурною категорією. Так, застосовуючи насильство, винний порушує найважливіші права людини і передусім на життя та здоров’я, а тому

притягується до юридичної відповідальності, зокрема кримінальної. Відтак з'ясування сутнісних ознак насильства, як правової категорії, викликає неабиякий науковий інтерес у юриспруденції.

У сучасній теорії кримінального права існує чимало різних визначень поняття “насильство”. З одного боку, це істотно збагачує уявлення про насильство як складний багатогранний суспільний феномен. До того ж розбіжності у розумінні юридичної природи феномену насильства створюють певні труднощі у контексті кримінально-правової оцінки злочину як такого, що учинений із застосуванням насильства, розмежування понять психічного впливу і психічної шкоди як ознак психічного насильства, “... вирішення питання про те, єдиним двооб'єктним злочином, або сукупністю двох однооб'єктних злочинів, або сукупністю двооб'єктного злочину і злочину проти особи є вчинене діяння” [2, с. 77], визначення обсягу поняття насильницьких злочинів у суміжних з кримінальним правом юридичних науках, і зокрема, кримінології тощо. Отже, з'ясування сутнісних ознак поняття насильства у кримінальному праві України має важливе значення для подальшої інтеграції юридичних наук та удосконалення юридичної практики.

Мета дослідження – уточнити сутнісні ознаки поняття насильства у теорії кримінального права України, а також з'ясувати значення та межі його використання у суміжних науках.

Стан дослідження. Проблема поняття насильства у кримінальному праві частково розроблялася у наукових доробках таких видатних учених-криміналістів як, А. А. Гусейнов, М. І. Бажанов, Р. А. Базаров, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, А. Е. Жалінський, В. В. Іванова, Л. М. Кулик, Ю. В. Лисюк, Н. В. Машинська, В. О. Навроцький, Д. В. Попов, Ю. Л. Приколотіна, Л. В. Сердюк, Р. Д. Шарапов та ін. У цих та в низці інших наукових праць здебільшого розроблялися проблеми класифікації насильства, поняття психологічного насильства, ознаки насильницьких злочинів, співвідношення понять насильства і примусу, питання поняття насильства щодо різних категорій осіб тощо. Результати таких досліджень мають важливе значення для подальшого розвитку теорії кримінального права та беруться за основу у цьому дослідженні. Зважаючи на нагальні потреби практики та подальшу інтеграцію наук юридичного спрямування, виникає необхідність уточнення сутнісних кримінально-правих ознак насильства.

Виклад основних положень. Як зазначає американський філософ Ш. Волін, насильство походить від латинського слова “*violentia*”, що означає стихійний та некерований прояв сили на противагу поняттю законного і нормального використання сили інститутом держави” [3, с. 35–36]. Однак визначити зміст будь-якого явища, спираючись лише на його етимологічне тлумачення, – неправильно, оскільки назва будь-якої речі не має нічого спільного з її природою. Як ми уже зазначали, насильство є складним багатогранним феноменом, що потребує комплексного дослідження, що не може обмежитися умовними межами наукової статті. Відтак у цій науковій праці акцентуємо увагу на розкритті змісту сутнісних кримінально-правових ознак насильства.

Законодавча регламентація насильства бере свої витоки з часів Стародавньої Русі (Руська правда XI ст., Князівські статuti і статутні грамоти XI–XIV ст., Новгородська і Псковська судові грамоти XV в., Судебнік 1497 р., Судебнік 1550 р., Артикули військові 1715 р.). У кримінальному законодавстві того часу під насильством розумілося умисне спричинення іншій особі мимовільного фізичного страждання ударом чи іншою дією, що порушило тілесну недоторканність потерпілого, але при цьому не вплинуло на порушення його здоров'я (ст. 475 Уложенія про покарання кримінальні й виправні, 1845 р.). До насильства також належали образи дією, але лише такою, яка спричиняла біль і підпадала під дію ст. 530 Уложенія про покарання кримінальні й виправні – “образу обхожденієм”. З метою виключення можливості тлумачення насильства щодо речі, при розробці “Уголовного уложенія” 22 березня 1903 р., до слова “насильство” додавалися слова “над особою” [4, с. 7], що видається послідовним і логічним.

Тогочасна кримінально-правова доктрина, як і тепер, виділяла насильство двох видів: фізичне та психічне. Своєю чергою, фізичне розподілялося на підвиди: 1) безумовне, в результаті якого воля потерпілого цілком паралізувалася, а тому він виконував бажане поза особистою волею; 2) умовне, коли насильство спрямовувалося безпосередньо на волю потерпілого, змушуючи його свідомо і нібито по своїй волі виконувати бажане для винного.

Виділялися такі ознаки насильства: 1) протизаконність; 2) використання сили проти особи всупереч її волі; 3) відсутність переходу в інше злочинне діяння, інакше воно карається як останнє. Насильство визначалося як умисне протизаконне застосування фізичної сили проти потерпілого [5, с. 87–88].

У першому радянському Кримінальному кодексі 1922 р. характерною ознакою насильства зазначалося заподіяння фізичного болю, що не вплинуло на порушення здоров'я людини, не призвело до хвороби чи каліцтва (удари, побої, інше насильство, наприклад, смикання за косу, “тягання” за вуха). У 1926 р. поняття “насильство” було розширене за обсягом, а тому охоплювало не лише побої та інші насильницькі дії, які спричиняли фізичний біль, але й усю групу насильницьких посягань проти життя, здоров'я та свободи особи [6, с. 32].

У чинному кримінальному законодавстві України не наводиться поняття насильства. В Особливій частині Кримінального кодексу країни (надалі – КК України) міститься відповідний Розділ II “Злочини проти життя та здоров'я особи”, які в наукових джерелах традиційно асоціюються з насильницькими [7, с. 37]. До того ж у доктрині кримінального права є певні напрацювання щодо ознак злочинного насильства. Так, наприклад, О. В. Старков звертає увагу на таку обов'язкову ознаку насильства, як обмеження свободи волевиявлення. До поняття “насильство” включає не тільки заподіяння шкоди, але і можливість її заподіяння: “Насильство – це реальне чи потенційне заподіяння фізичної шкоди, під яким розуміється порушення анатомофізичної цілісності людини” [8, с. 34].

Р. А. Базаров, визначаючи поняття “насильство”, акцентує увагу на умисному застосуванні сили до іншої людини як безпосередньо мускульної, так і за допомогою зброї, інших предметів та речовин, а також психічно хворих осіб, малолітніх або тварин, що спрямоване на порушення фізичної недоторканності особи, заподіяння шкоди здоров'ю або життю [9, с. 42–43].

В. І. Симонов і В. Г. Шуміхін вказують на такі характерні ознаки насильства, як “усвідомленість” і “протиправність” [10, с. 24].

Своєю чергою, Л. Д. Гаухман до сутнісних ознак кримінального насильства зараховує ознаки, що характеризують спосіб дії, вольове відношення до дії і потерпілого, а також “незаконність” і “суспільну небезпеку” [11, с. 4].

С. Н. Єнікополов розглядає насильство, як умисне використання сили, як погрози чи покарання, щоб змусити потерпілого вчинити небажану для нього дію [12, с. 13].

На думку Ф. М. Джавадова, насильство – це “суспільно небезпечний протиправний умисний вплив на організм людини, вчинений проти її волі і спрямований на заподіяння шкоди життю та здоров'ю” [13, с. 11].

Абстрагуючись від окремих визначень, можемо узагальнити, що при кримінально-правовому підході до можливого визначення поняття “насильство”, переважно акцентується увага на таких його фактичних об'єктивних і суб'єктивних ознаках у різних словесних авторських інтерпретаціях: а) спосіб дії (енергетичний вплив на біологічну підструктуру людини чи інформаційний вплив на психологічну підструктуру людини, примушування потерпілого до небажаної для нього поведінки тощо); б) вольове відношення винного до такої дії; вольове відношення до потерпілого (умисне, усвідомлене, проти волі потерпілого тощо). При цьому фактичні ознаки поєднуються з відповідними юридичними: а) “незаконність”, “протиправність”, тобто за такі дії передбачена кримінальна відповідальність; б) “суспільна небезпека”, що виражається у заподіянні чи загрозі заподіяння шкоди життю чи здоров'ю особи.

У сучасній теорії кримінального права виділяють два види насильства: фізичне та психічне. Враховуючи можливий вплив чи спробу такого впливу на тіло потерпілого, виділяють дві основні форми фізичного насильства:

1) використання винятково мускульної сили свого тіла до корпусу (тіла) іншої особи (В. І. Симонов, В. Г. Шуміхін, Н. І. Коржанский);

2) використання різних предметів і механізмів, тварин або мускульної сили інших осіб, які використовуються винним, як знаряддя злочину (Р. А. Базаров). Відповідно виділяють безпосереднє та опосередковане фізичне насильство.

Переважає більшість дослідників під фізичним насильством розуміють будь-яку протиправну дію на організм іншої особи проти її волі. Прихильники цієї концепції виділяють два різні за

характером види фізичного насильства: 1) вплив на тіло людини; 2) вплив на внутрішні органи людини без ушкодження зовнішніх тканин (отруєння).

У сучасній доктрині кримінального права під психічним насильством розуміють погрозу застосування фізичного насильства. При цьому важливо зауважити, що у суміжних юридичних науках і, зокрема, кримінології, останнім часом доволі поширене використання терміна “психологічне насильство”. Поняття “психологічне насильство” не є кримінально-правовим, за обсягом воно є ширшим, ніж поняття кримінального насильства, а відтак не може використовуватись як синонімічне.

Висновки. Кримінально-правовий підхід до змістового наповнення поняття “насильство”, порівняно з суміжними юридичними науками видається найсуворішим і спирається на норми кримінального права. У кримінально-правовому змісті поняття “насильство” виділяються основні фактичні ознаки (спосіб дії, вольове ставлення до дії та (чи) винного) та основні юридичні ознаки (протиправність, суспільна небезпечність). У доктрині кримінального права розрізняють два види насильства: фізичне та психічне. Термін “психологічне насильство”, який може використовуватись у суміжних юридичних науках, має дещо відмінне змістове наповнення та функціональне призначення, а тому не може вважатись синонімом кримінально-правового поняття психічного. Загалом же розробка вихідних правових понять щодо насильства, які використовуються у суміжних юридичних науках, залишається прерогативою кримінального права. Пізнання генезису поняття “кримінальне насильство” створює передумови для ефективного застосування заходів протидії злочинам.

1. *Словник української мови: в 11 т. – Т. 2: Г-Ж. – К.: Наук. думка, 1971. – 552 с.* 2. *Дітріх О. Поняття та зміст психологічного насильства у кримінальному праві України: проблеми визначення / О. Дітріх // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка “Юридичні науки”. – 2007. – Вип. 74–77. – С. 77–80.* 3. *Sh. Wolin Violence and Western/ Political Traditions. In: “ Violence: Causes and Solutions. – N.Y., 1970. – 123 p.* 4. *Иванова В. В. Преступное насилие: учеб. пособ. для ВУЗов / В. В. Иванова. – М.: ЮИ МВД РФ, Книжный мир, 2002. – 83 с.* 5. *Фойницкий И. Я. Курс уголовного права. Часть Особенная. Посягательства личные и имущественные. – 6-е изд. / И. Я. Фойницкий. – СПб., 1912. – 643 с.* 6. *Познышев С. В. Очерк основных начал науки уголовного права. Особенная часть / С. В. Познышев. – М., 1923. – 296 с.* 7. *Кудрявцев И. В. Криминальная агрессия (экспертная типология и судебно-психологическая оценка) / И. В. Кудрявцев, Н. А. Ратинов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. – 192 с.* 8. *Старков О. В. Бытовые насильственные преступления (причинность, групповая профилактика, наказание) / О. В. Старков. – Рязань: РВШ МВД РФ, 1992. – 163 с.* 9. *Базаров Р.А. Уголовно-правовая характеристика насилия / Р. А. Базаров // Проблемы обеспечения личной безопасности граждан: труды Академии МВД России. – М.: Академия МВД России, 1995. – С. 42–43.* 10. *Симонов В. И. Квалификация насильственных посягательств на собственность: учеб. пособ. / В. И. Симонов, В. Т. Шумихин. – М.: Изд-во Юрид. ин-та МВД РФ, 1993. – 68 с.* 11. *Гаухман Л. Д. Борьба с насильственными посягательствами / Л. Д. Гаухман. – М.: Юрид. лит., 1969. – 120 с.* 12. *Ениклопов С. Н. Агрессия и агрессивность насильственных преступников: автореф. дис. ... канд. психол. наук / С. Н. Ениклопов; Моск. городской психолого-педагогический ун-т. – М., 1984. – 20 с.* 13. *Джавадов Ф. М. Квалификация насильственных преступлений, совершенных с применением оружия: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ф. М. Джавадов; Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – М., 1985. – 21 с.*